

ГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК

УДК 32:316.7.001.73(477)

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Валевський Олексій Леонідович,
доктор наук з державного управління

Аналізуються соціокультурні причини невдач у реалізації структурних реформ в Україні. Обґрунтовується актуальність створення інституційних засад нової культурної політики. Визначаються заходи, спрямовані на реформу культурної сфери.

Ключові слова: культурна політика, модернізація, реформи в Україні.

Valevskiy Oleksii

ROLE OF THE STATE CULTURAL POLICY IN THE IMPLEMENTATION OF REFORMS IN UKRAINE

The socio-cultural causes of failures in the implementation of structural reforms in Ukraine are analyzed. The relevance of the creation of the institutional framework for the new cultural policy is proved. Measures designed to reform the cultural sphere are identified.

Keywords: cultural policy, modernization, reforms in Ukraine.

Впродовж усіх років державної незалежності в полі зору українських політиків здебільшого перебували проблеми трансформації економіки, тоді як сфері культури не надавалося пріоритетного значення. Однак протягом двох десятиліть впровадження реформ не вдалося відродити навіть той економічний потенціал, який країна мала на початку 90-х. Зокрема, за підрахунками, нинішній ВВП України становить близько 65 % від ВВП УРСР.

Можна визначити декілька причин, які призвели до незадовільних результатів, — це корупція, нерозуміння політичним класом стратегічних цілей розвитку суспільства, низька якість державного управління, популізм [докладніше див. 1–3]. Водночас існує ще одна причина невдач

модернізаційних проектів: політичний клас не приділяв належної уваги необхідності реформ у сфері культури.

Трансформація посттоталітарного суспільства протягом останніх двох десятиліть не дала очікуваного результату, бо неефективна культурна політика не змогла сформувати в громадській свідомості установки на інноваційний розвиток. Таким чином, на порядку денному стоїть завдання сформувати у громадській свідомості, зокрема політичного класу, стратегічне бачення значення культури для успіху реалізації реформаторських проектів.

Проблеми формування політики реформ завжди перебували у полі зору українських дослід-

ників. Із величезного обсягу публікацій на цю тему варто виокремити дослідження авторів, які намагалися дати системний аналіз соціально-економічних перетворень в Україні, зокрема у гуманітарній сфері. Це, зокрема, роботи А. Гальчинського, О. Власюка, В. Симоненка, В. Гейця, Е. Лібанової, Є. Головахи, Є. Афоніна, С. Корабліна, М. Поповича, С. Кримського, В. Шульги, С. Здіорука, М. Степика, В. Трощинського, В. Скуратівського та інших. Слід також назвати зарубіжних учених, які досліджували процеси глобальних соціально-економічних трансформацій. Це, зокрема, В. Полтерович, Дж. Стігліц, Д. Перкінс, Дж. Сакс, Ф. Фукуяма, Е. Райнерт та інші.

Водночас дослідники, як і політики, не повною мірою визнають необхідність проведення відповідної культурної політики під час реалізації реформаторських проєктів. Доводиться констатувати, що у політичного класу немає стратегічного бачення щодо ролі культури в успішній реалізації реформаторських проєктів. Наразі постає проблема осмислення ролі культурної політики в реформуванні суспільства, що має стати інструментом становлення національної ідентичності та ціннісних установок людини.

Мета статті — показати, що динамічний розвиток культури має ключове значення для успішних реформ в Україні. Потрібно відмовитися від помилкової точки зору, що успіх реформ лежить тільки в економічній та соціальній площинах. Успішною трансформація може бути тільки тоді, коли вона супроводжується ефективною політикою держави в духовній і культурній сфері. Пріоритети культурної політики в стратегії реформування суспільства повинні пов'язуватися з необхідністю розвитку креативного потенціалу людини та створення умов для формування творчого середовища і нових форм суспільної організації.

Роль державної культурної політики в реалізації реформ визначається передусім тим, що культура є ціннісною основою, на якій можлива консолідація українського суспільства задля подолання соціально-економічної кризи та забезпечення сталого розвитку. Сучасні соціально-економічні та політичні конфлікти, що загрожують стабільності, багато в чому виникли на ґрунті деструктивних процесів у гуманітарній сфері, тому культурна політика має бути спрямована на подолання конфлікту цінностей та формування національної ідентичності.

Культурні та креативні ресурси є одними з джерел соціально-економічного розвитку сучасних розвинених країн. Інновації у сфері культури та креативна економіка сприяють стабільному розвитку суспільства. Для розвинених держав одним із пріоритетів є інвестиції в розвиток інноваційного потенціалу культури, який сприяє становленню креативної економіки, яка функціонує за рахунок нових ідей і здатна їх втілювати у конкурентні товари та послуги. Так, у Великій Британії галузь креативної економіки забезпечує близько 1,7 млн робочих місць з обігом у 77 млрд фунтів. У 2015 р. у креативних галузях Євросоюзу було зайнято 7 млн працівників. Дохід від креативних індустрій у США становить близько 51 % ВВП [4].

У цьому сенсі актуальною є державна підтримка інновацій у культурі як передумова для становлення креативного середовища та соціально-економічного розвитку, залучення громадян до культурного процесу.

Водночас у суспільстві спостерігаються небезпечні тенденції, що свідчать про зменшення доступності культурних благ для широких верств населення. Зокрема, згідно з даними Державної служби статистики, кількість відвідувань театрів скоротилася з 17,6 млн на рік у 1990 р. до 5,6 млн у 2015 р. Це при тому, що кількість професійних театрів в Україні майже не змінилася (125 у 1990 р. проти 113 у 2015 р.). Аналогічна тенденція спостерігається щодо відвідувань концертів. Кількість слухачів на концертах зменшилася з 15 млн на рік у 1990 р. до 2,5 млн у 2015 р. Протягом зазначеного періоду спостерігалось також зменшення кількості відвідувань музеїв — із 31,8 млн до 15,1 млн.

За роки ринкових трансформацій культурна сфера зазнала відчутних втрат. Так, за даними статистики, спостерігається зменшення кількості масових та універсальних бібліотек — з 25,6 тис. у 1990 р. до 17,3 тис. у 2015 р. Відповідно, за цей період скоротився бібліотечний фонд — із 419 млн примірників до 266 млн. Протягом зазначеного періоду зменшилася кількість демонстраторів фільмів — із 27,2 тис. до 1,1 тис. Відповідно, зменшилася й кількість глядачів на сеансах — із 552 млн до 11 млн. Спостерігається зменшення кількості клубних закладів — із 25,1 тис. до 17,2 тис. [5].

Тривожну ситуацію щодо доступу громадян до культурних благ підтверджують соціологічні дослідження. Згідно з даними моніторингу, в

1994 р. 7,9% респондентів відповіли, що відвідували кінотеатр упродовж останнього тижня. В 2014 р. таких було вже лише 4,1 %. Простежується тенденція до зменшення кількості респондентів, які відвідували театри, концерти, музеї та художні виставки, — з 3,4 % у 1994 р. до 2,3 % у 2014 р. Різко знижується інтерес до книги. Якщо в 1994 р. 37,7% респондентів зазначили, що у вільний час читали художню літературу, то в 2014 р. — лише 16,9 % [6, 94].

У громадській думці утвердилося контрверсійне ставлення до значення культури в житті людини. З одного боку, значна частина наших співгромадян погоджується з тим, що культура має суттєве значення для сучасної людини. Зокрема, 30,9 % респондентів зазначають, що обізнаність у питаннях культури допомагає досягти життєвого успіху, 33 % згодні з тим, що культура і мистецтво в сучасній Україні активно сприяють подоланню суспільної кризи та процвітанню держави, 54,7 % зазначають, що «сьогодні важливо виховувати дітей та молодь на культурних традиціях». Водночас тільки 1,8% опитаних респондентів вважають, що заклади культури потребують першочергової підтримки держави. [7, 591, 607, 608, 611, 612]. Це при тому, що низький матеріальний рівень працівників культурної сфери є надзвичайно актуальною проблемою. Так, за останніми статистичними даними, середня заробітна плата працівників бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури у січні—травні 2016 р. становила 3336 грн, тоді як середня заробітна плата в країні — 4749 грн [8].

Наведені дані демонструють, що у суспільстві тривають негативні тенденції відчуження населення від культурних благ. Однією з причин цих процесів, швидше за все, є те, що сучасна українська культура не відповідає запитам сьогодення. Ще однією причиною може бути висока вартість культурних благ. Адже відвідування кінотеатрів, концертів та театральних вистав для багатьох громадян фінансово обтяжливе чи й просто недоступне.

Наведені статистичні дані свідчать, що завдання створення належних умов, які б забезпечили доступність культурних благ для населення, має стати пріоритетним для органів влади. Необхідно докласти максимум зусиль для збереження та розвитку базового рівня культури — різноманітних мистецьких навчальних закладів, аматорських художніх колективів, поширення культурного туризму, залучення учнівської молоді

до творчої діяльності, підтримки краєзнавчих програм, пропаганди та збереження культурної спадщини.

Культурний розвиток сприяє розвитку толерантності та взаєморозуміння між різними регіонами, соціальними та етнічними групами. Саме культура здатна надати історичні та світоглядні орієнтири для єднання суспільства. Ефективна культурна політика сприяє утвердженню модерної ціннісної основи соціального і культурного буття. Це забезпечує як заміну віджилих авторитарних світоглядних матриць на нові, так і розвиток креативного потенціалу українського суспільства.

Слід також відзначити особливе значення культури в умовах гібридної війни, коли держава-агресор проводить політику, спрямовану на деструкцію українського гуманітарного простору. Сталий культурний розвиток за таких умов стає бар'єром на шляху розповсюдження викривлених ідеологічних установок та забезпечує збереження державницької ідентичності. Досі залишається невикористаним потенціал культури у реінтеграції районів Донецької та Луганської областей, які постраждали від зовнішньої агресії.

Міжнародні експерти і політики відмовляються від хибної точки зору, начебто культурна політика є чимось другорядним порівняно з економічною або соціальною сферами. Зокрема, у підсумковій резолюції Декларації Ханчжоу, схваленій Міжнародним конгресом «Культура: ключ до сталого розвитку» в Ханчжоу (КНР) 2013 р., який відбувався під егідою ЮНЕСКО, наголошується, що настав час для інтеграції культури у стратегічні програми розвитку на глобальному та регіональному рівнях. Декларація Ханчжоу змушує авторів документів державної політики виходити з того, що культура має бути включена як основний принцип до порядку денного розвитку тією ж мірою, як і права людини, питання рівності і стабільності. Культурна складова має враховуватися при розробленні програм у сфері сталого розвитку. Декларація Ханчжоу наголошує на необхідності використання потенціалу культури для скорочення злиднів і забезпечення економічного розвитку. Зокрема, стверджується, що необхідно повною мірою використовувати потенціал індустрії творчості і культурного розмаїття для заохочення інноваційних підходів, особливо за рахунок сприяння дрібним та середнім підприємствам [9].

Цим висновком Декларації Ханчжоу мають послуговуватися й українські творці державної політики. Важливо, щоб реформи в кожній сфері соціально-економічного життя сприяли сталому культурному розвитку. Успіх реформ має вимірюватися не тільки макроекономічними показниками, а й зростанням культурних компетенцій громадян та їх здатністю до опанування сучасних креативних практик.

Така політика повинна базуватися на парадигмі діалогу як форми плюралістичної демократії, що ґрунтується на принципах паритетності взаємовідносин між регіонами, соціальними групами і громадськими об'єднаннями. Ігнорування проблем культурного розвитку призвело до виникнення так званого феномену **культурної пастки**, в яку потрапляли проекти реформування українського суспільства. Йдеться про те, що без впровадження змін у культурній сфері неможливо досягти успішної трансформації в суспільстві. Впродовж останніх років реформатори пропонували у своїх проектах нову систему соціально-економічних відносин, однак посттоталітарне суспільство, поділяючи стару систему цінностей, або не сприймало змін, або ж реалізація ліберальних доктрин мала протилежні наслідки, сприяючи формуванню антиреформаторських установок у масовій свідомості. Культурна пастка — це ситуація, коли згубні і віджилі ціннісні установки стають стійкими нормами життя, роблячи будь-яку стратегію модернізації неефективною.

Доводиться констатувати, що культура не повністю реалізує свій потенціал у здійсненні реформ та консолідації суспільства. Цьому заважають декілька чинників, зокрема той, що культурна царина розглядається управліннями як другорядний елемент державного механізму, тому її фінансування відбувається за залишковим принципом. Незадовільною залишається матеріально-технічна та інформаційна база. Це суттєво обмежує можливості впровадження ефективної політики. Слід також відзначити слабку просвітницьку та популяризаторську роботу з просування української культури, зокрема у молодіжному середовищі. Слабка законодавча база та застарілі управлінські підходи є серйозними перешкодами на шляху формування ефективної культурної політики.

Важливим засобом консолідації суспільства є наближеність культурної політики до соціально значущих проблем. Культурна політика має гармонійно поєднувати в собі інформаційні та про-

світницькі складники. Проте нинішня управлінська практика багато в чому вузьковідомча й досі переважно обмежується патронажним адмініструванням закладів культури. У такій ситуації втрачаються соціальні орієнтири культурної політики, що позначається на її результативності й призводить до фрагментарності.

Висновки

1. В умовах соціально-економічної кризи збереження та розвиток культурних традицій і цінностей стає ефективним засобом подолання процесів дезінтеграції. Збалансована політика у царині культури є засадничим чинником консолідації суспільства перед внутрішніми та зовнішніми загрозами.

Необхідно відмовитися від ставлення до культури за принципом «другорядності» й активно використовувати державну культурну політику як інструмент вирішення актуальних суспільних проблем, що дозволить подолати феномен «культурного відчуження» — дистанціювання культурних запитів від реальних потреб соціуму. На порядку денному стоїть завдання запровадження нової моделі управління у царині культури, заснованої не на вузьковідомчому підході, а на розвитку партнерських відносин між усіма суб'єктами культурного життя. Для цього необхідно оптимізувати функції Міністерства культури України та регіональних органів влади, відповідальних за культурний розвиток, з метою створення сучасної моделі управління відповідно до європейських практик менеджменту.

2. З метою забезпечення доступності культурних благ для широких верств населення Міністерству культури України разом із недержавними експертними структурами необхідно приділити увагу визначенню оновлених соціальних стандартів доступу населення до культурних послуг, що гарантуються державою (т. зв. культурний коштик). Гарантовані культурні послуги мають відповідати потребам сучасної людини.

3. Верховній Раді України доцільно провести парламентські слухання щодо розроблення й впровадження культурної політики консолідації в контексті зміцнення гуманітарної безпеки. Предметом обговорення мають стати актуальні стратегічні напрями та механізми державної політики в царині культури, спрямовані на посилення консолідації суспільства.

Необхідне оновлення чинного законодавства, яке регламентує культурну політику. Зокрема, доцільно розробити окремий Закон України «Про державну культурну політику», в якому, з огляду на сучасні реалії, були б сформульовані концептуальні засади реформи інститутів управління та визначені індикатори ефективності культурної політики. У законі мають бути

визначені актуальні стратегічні напрями та механізми державної політики в царині культури, особливо спрямовані на посилення консолідації суспільства. Необхідно сформулювати засади нової моделі управління, яка сприятиме відмові від адміністративного патерналізму надкладами культури та впровадженню модерних менеджерських практик.

Список використаних джерел

1. *Валевський О.* Підсумки 25 років українських реформ в інституційному вимірі (архетипний підхід) [Електронний ресурс] / О.Валевський // Публічне урядування : збірник. — Червень, № 2(3). — К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2016. — 266 с. — С. 69–77. — Режим доступу : <http://vadnd.org.ua/ua/collection/>
2. *Валевський О.* Архетипи українських реформ: від адміністративно-командної до адміністративно-олігархічної моделі [Електронний ресурс] / О. Валевський // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління : спеціальний випуск. — Х. : Вид-во «Док-НаукДержУпр», 2012. — С. 39–49. — Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/%5CNMKD%5Clibrary_nadu%5C%2813%29%5Cc19286c8-373d-4dd1-b2e8-e45ebdb9a27b.pdf
3. *Валевський О.* Аналіз причин невдач реалізації реформ в Україні [Електронний ресурс] / О. Валевський // Державне управління: теорія та практика. — 2011. — № 2. — Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Valevskiy.pdf>
4. *Костин И.* Что такое креативная экономика и чем она грозит Украине? [Електронний ресурс] / И.Костин // 2000. — 2016. — 8–14 июля. — № 27. — Режим доступу : <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/realii/ne-bojtes-tvorcheskih-intelligentov.htm>
5. *Культура 1990–2015 рр.* [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
6. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* — Вип. 2 (16). — К. : Інститут соціології НАН України, 2015. — 652 с.
7. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* — Вип. 1(15). — Т. 2. — К. : Інститут соціології НАН України, 2014. — 410 с.
8. *Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2016 р.* [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/Zarp_ek_p/zpp2016_u.htm
9. *Декларация Ханчжоу.* Обеспечить центральное место культуры в политике устойчивого развития. Принята в Ханчжоу, КНР, 17 мая 2013 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/final_hangzhou_declaration_russian.pdf

References

1. *Valevskiy, O.* (2016). Pidsumky 25 rokiv ukrainskykh reform v instytutsiinomu vymiri (arkhetypnyi pidkhid) [Results of 25 years of the Ukrainian reforms in the institutional dimension (archetypal approach)]. *Publichne uriaduvannia- Public administration*, 2(3). Kyiv: DP «Vydavnychiy dim «Personal». Retrieved from <http://vadnd.org.ua/ua/collection/> [in Ukrainian].
2. *Valevskiy, O.* (2012). Arkhetypy ukrainskykh reform: vid administratyvno-komandnoi do administratyvno-oliharkhichnoi modeli [Archetypes of Ukrainian reforms: from administrative-command administrative-oligarchic model]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. Zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia. Spetsialnyi vypusk — Public administration: theory and practice. Collection of scientific works of the Association of doctors of science in public administration. Special issue.* Kharkiv: Vyd-vo «DokNaukDerzhUpr». Retrieved from http://www.academy.gov.ua/%5CNMKD%5Clibrary_nadu%5C%2813%29%5Cc19286c8-373d-4dd1-b2e8-e45ebdb9a27b.pdf [in Ukrainian].
3. *Valevskiy, O.* (2011). Analiz prychyn nevdach realizatsii reform v Ukraini [Analysis of the causes of failures in implementing reforms in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka — Public administration: theory and practice*, 2. Retrieved from <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Valevskiy.pdf> [in Ukrainian].
4. *Kostin, I.* (2016). Chto takoe kreativnaya ekonomika i chem ona grozit Ukraine? [What is the creative economy and how it threatens Ukraine?]. *2000*, 27. Retrieved from <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/realii/ne-bojtes-tvorcheskih-intelligentov.htm> [in Russian].

5. *Kultura 1990–2015 rr.* [Culture 1990–2015.]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
6. *Ukrainske suspilstvo : monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change] (2015). Issue 2(16). Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change] (2014). Issue 1(15), T. 2. Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
8. *Serednomisiachna zarobitna plata za vydamy ekonomichnoi diialnosti za period z pochatku roku u 2016 r.* [Average monthly wages by kinds of economic activities for the period from the beginning of the year 2016]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/Zarp_ek_p/zpp2016_u.htm [in Ukrainian].
9. *Deklaratsiia Khanchzhou.* Obespechyt tsentralnoe mesto kultury v politike ustoichyvoho razvitiia. Pryniata v Khanchzhou, KNR, 17 maia 2013 h. [The Hangzhou Declaration. To provide a Central place of culture in sustainable development policies. Adopted in Hangzhou, China, May 17, 2013]. Retrieved from http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/final_hangzhou_declaration_russian.pdf [in Russian].